

*В.Резнік,
кандидат соціологічних наук*

ПРИВАТНІ ВЛАСНИКИ ЧИННИКІВ ВИРОБНИЦТВА: СТАН СОЦІАЛЬНОЇ ЛЕГІТИМНОСТІ

Серед проблем інтеграції України у глобальний соціально-економічний простір варто виділити проблему соціально-структурної сумісності з ним українського суспільства. Після краху світової системи соціалізму наявність у межах соціальної структури різних суспільств прошарків приватних власників чинників виробництва перетворюється на свого роду глобальний атрибут. У межах соціальної структури більшості колишніх країн соціалістичної світової системи відбувається відтворення цих прошарків. Один із складників цих процесів – соціальна легітимація таких прошарків, тобто набуття ними соціальної легітимності.

Соціальна легітимність прошарків приватних власників чинників виробництва – добровільна згода як мінімум більшості громадян суспільства із його соціально-структурним порядком, особливістю якого є наявність даних прошарків з огляду на його соціальну прийнятність. Іншими словами, це згода із наявністю таких прошарків у суспільстві, із неминучою (за їх наявності) соціальною нерівністю. Тому в даному випадку об'єктивними ознаками соціальної легітимності варто вважати відсутність суспільних потрясінь, викликаних протистоянням власників та неімущих, великих та дрібних власників, власників та держави; міру дотримання норм права та моралі у сфері соціальних відносин усіма цими суб'єктами та ін. Натомість суб'єктивними виявами соціальної легітимності є позитивне ставлення до різних категорій приватних власників, їх визнання, схвалення та підтримка, готовність до співпраці та соціального партнерства з ними.

Основними функціями соціальної легітимності приватних власників у межах приватновласницьких відносин

є, імовірно, сприяння: 1) утвердженню соціального консенсусу в суспільстві з приводу інституту приватної власності та згоди між приватними власниками й суспільством загалом; 2) безперешкодній реалізації належних власникам прав приватної власності; 3) соціальному контролю громадськості над власниками, над мірою дотримання ними правових норм, що регламентують відносини власності; 4) забезпеченню соціальної ефективності приватної власності та авторитету приватних власників у суспільстві, довіри до них з боку громадськості, а відтак – соціальній інтеграції суспільства.

Загалом легітимність – соціально-психологічний складник соціального механізму регуляції сфери приватновласницьких відносин. Зміст даного складника полягає у перетворенні постійної особистої уваги, повсякденного спостереження громадян за поведінкою та результатами діяльності приватних власників, особистісних соціокультурних уподобань на позицію, що їх (власників) легітимує/делегітимує.

Емпіричними проявами соціальної легітимності різних категорій приватних власників у сучасному українському суспільстві можуть виступати почуття громадян стосовно останніх. Почуття – відносно стійкі особисті ставлення людей, що мають певну предметну спрямованість і зумовлені життям людей у суспільстві. Вони є емоційно-когнітивними утвореннями і можуть перебувати в актуальному та потенційному стані. Позитивний (миролюбний) або негативний (агресивний) характер почуттів одних людей стосовно інших може мати певні наслідки стосовно соціального порядку. Адже почуття виконують роль психологічних регуляторів конструктивності або агресивності людей і можуть спонукати їх до миролюбності, терпимості, відчуження, ворожості, непримиренності у соціальних взаємодіях, а далі вилитися в суспільному житті, відповідно, в соціальне партнерство, злагоду, консенсус, співробітництво, співіснування, конкуренцію або протиборство.

Чотири емпіричні індикатори в рамках дослідження омнібус–2007 розроблені для отримання інформації про те, як респонденти самі ідентифікують власні почуття стосовно приватних власників малих підприємств, великих підприємств, землі, що обробляється ними самотужки, та землі, що обробляється найманими працівниками. Об'єкти приватної власності тут диференційовані за двома критеріями. Підприємства вирізнені за величиною, а земля – за працівниками, що обробляють її безпосередньо.

Слід ще раз наголосити, що індикатори безпосередньо не фіксують почуттів респондентів. Опитувані самі свідомо обирають у межах запропонованої шкали почуттів єдину позицію, що, на їхню думку, найбільшою мірою відбиває зміст їхнього особистого почуття. Ця шкала почуттів є скороченою та частково переробленою (з огляду на наш предмет дослідження) версією шкали, що її використав Ю.Левада у складі показника ставлення громадян Росії до особистості останнього радянського лідера Михайла Горбачова [1, с. 20]. із приводу певної зазначеної категорії приватних.

Не можна виключати, що респонденти реально не переживали почуттів, декларованих ними згідно зі шкалою емпіричних показників. Зрештою, у посттоталітарному аномійному суспільстві люди можуть відчувати одне, сприймати його як щось друге, з цього приводу думати третє, говорити четверте, робити п'яте, пригадувати згодом шосте. Проте навіть при цьому обрані респондентами альтернативи шкали опосередковано відбивають їхню загальну негативну, позитивну або нейтральну налаштованість стосовно приватних власників. Адже особисті симпатії та антипатії мають здебільшого чітко виражений полярний характер навіть в особи з аномійною свідомістю.

Зміст запитання стимулює появу чи актуалізацію у свідомості респондента певного ментального позитивного або негативного образу приватних власників. Своєю чергою, ментальний образ генерує або актуалізує відповідне почуття щодо них. Назви таких імовірних почуттів складають

Таблиця

**Розподіл відповідей респондентів на запитання
про почуття, які в них викликають приватні
власники чинників виробництва (%)**

Яке почуття у Вас викликають приватні власники...	Негативні			Позитивні			Нейтральні	
	Ненависть	Презирство	Роздратування	Інтерес	Співчуття	Повага	Ніяке	Важко відповісти
...малих підприємств?	1,3	1,3	7,7	18,1	8,3	23,6	34,4	5,2
...великих підприємств?	3,8	4,1	13,7	16,0	2,4	20,1	31,9	8,1
...землі, що її обробляють самотужки (сім'єю)?	0,6	0,3	1,4	5,6	19,6	57,6	12,0	2,9
...землі, що наймають працівників для її оброблення?	3,1	5,3	10,8	11,6	5,2	20,1	32,8	11,2

позиції шкали і пропонуються опитуваним на вибір. Відтак шкала у ході опитування стає своєрідним “спільним знаменником”, до якого “зводяться” почуття та настрої усіх опитуваних. Вона як модель, попри свою неминучу обмежену адекватність соціально-психологічній реальності, дає можливість порівнювати відмінних між собою респондентів на предмет їх налаштованості стосовно різних категорій приватних власників (табл.).

Виходячи із окреслених засад теоретичної, емпіричної та операціональної інтерпретації концепту «соціальна легітимність приватних власників чинників виробництва», емпіричними референтами соціальної легітимності варто вважати позиції шкали, що репрезентують імовірні позитивні почуття респондентів, а соціальної нелегітимності – відповідно імовірні негативні їх почуття. Позиції шкали, що засвідчують відсутність в опитаних почуттів щодо приватних власників або труднощі в ідентифікації таких

почуттів, варто вважати нейтральними стосовно приватних власників [2]. Ці позиції можна інтерпретувати також як емпіричні референти соціального відчуження стосовно приватних власників чинників виробництва.

Кількісним критерієм оцінки стану легітимності слід вважати 50-відсоткові значення вибору респондентами позицій позитивних почуттів. Вихідна умова інтерпретації значень відсотків така: соціальна легітимність категорії власників наявна за умови, коли позиції її легітимації обирають більш як 50% респондентів, а соціальна нелегітимність – за умови, коли більш як 50% респондентів обрали позиції негативних почуттів стосовно категорії власників. Але і в цих двох випадках, і в усіх інших в аналітичному контексті можна говорити про рівні (ступені) легітимності, нелегітимності і невизначеності легітимності/нелегітимності окремих категорій власників.

Насамперед можна констатувати, що категорія приватних власників малих підприємств перебуває на межі соціальної легітимності: носіями її легітимності виступають 50,0% респондентів. Соціальна легітимність приватних власників землі, що її обробляють самотужки, має абсолютний характер: її носіями є 82,8% опитаних, причому більше половини з них засвідчили свою повагу цій категорії власників. Натомість порівняно нижчим є рівень соціальної легітимності приватних власників великих підприємств та приватних власників землі, що наймають працівників для її обробітку: носіями легітимності виступають відповідно 38,4% та 36,8% респондентів. Водночас кількість опитаних, схильних до делегітимації цих категорій приватних власників значно менша і становить відповідно 21,6% та 19,25%. Ще меншим є відсоток носіїв нелегітимності приватних власників малих підприємств, що становить 10,4%, і зовсім мізерним – нелегітимності приватних власників землі, що її обробляють самотужки (2,3%). Більшою прихильністю респондентів користуються приватні власники, що здебільшого самі застосовують власні чинники виробництва. Це певною мірою стосується

і власників малих підприємств, які часто виступають і в ролі їх єдиних працівників. І відповідно менша прихильність до власників великих підприємств, які набули своєї власності переважно внаслідок приватизації, а також до землевласників, які виступають у ролі роботодавців. Можна припустити: своєрідною умовою соціальної легітимності приватних власників чинників виробництва є їх власна праця, а умовою соціальної легітимності відповідної приватної власності – її трудовий характер.

Констатовані стани соціальної легітимності приватних власників (особливо власників малих і великих підприємств, а також власників землі, що використовують для її обробітку найману працю) навряд чи є сталими й остаточними. Потенційна нестабільність тут прихована у наявності значних часток респондентів, що засвідчили свою нейтральність стосовно приватних власників. Стосовно власників малих підприємств їх частка становить 39,6%, власників великих підприємств – 40,0%, власників землі, що наймають працівників для її обробітку, – 44,0%. Найменшою є частка нейтрально налаштованих стосовно власників землі, що її обробляють самотужкт, – 14,9%. Слід зазначити, що у межах чотирьох зазначених часток нейтральних респондентів основну масу становлять ті з них, хто задекларував відсутність будь-яких почуттів по відношенню до приватних власників (*табл.*). Це можна інтерпретувати як відносно високий рівень соціального відчуження в суспільстві стосовно останніх. За певних обставин це відчуження може вилитися у ворожість та відверту агресію. Отже, від імовірного самовизначення чи увиразнення позицій нейтрально налаштованих респондентів залежать перспективи соціальної легітимації/делегітимації зазначених категорій приватних власників на чинники виробництва та повноцінної соціально-структурної сумісності сучасного українського суспільства із глобальним соціально-економічним простором.

Доцільно звернути також увагу на стан легітимності інституту приватної власності на чинники виробництва

загалом. Емпірична репрезентація змісту концепту «соціальна легітимність приватної власності на чинники виробництва» характерна широкою варіативністю виявів у формі суб'єктивних уявлень, уподобань, переконань та налаштованості людей. Серед них можна вирізнити: 1) позитивну оцінку, прийняття суспільством чи його більшою частиною різних аспектів інституціонального порядку приватновласницьких відносин; 2) визнання його правомірності та прав приватних власників; 3) добровільну та невимушену згоду коритися відповідним інституційним нормам та вимогам; 4) віру у їх справедливість та соціальну ефективність, в те, що інститут приватної власності найбільшою мірою прийнятний для даного суспільства, у релевантність зазначеного інституту характерові суспільної системи, у межах якої він функціонує; 5) уявлення про виправданість та необхідність приватної власності, переконаність у тому, що вона, попри всі вади, найкраща з-поміж усіх можливих варіантів інституціонального регулювання економічних та соціальних відносин; 6) готовність відтворювати у своїй повсякденній життєдіяльності відповідні нормативні зразки поведінки; 7) оцінку приватновласницьких відносин як справедливих, морально виправданих і життєво прийнятних та необхідних тощо. Однак у ході омнібусного опитування було застосовано емпіричний індикатор для фіксації уподобань респондентів стосовно певної моделі відносин власності, що може лежати в основі відносин економічної системи суспільства. Опитуваним пропонувалося відповісти на запитання *«Підприємства та земля можуть належати державі або приватним власникам. Як, на Ваш погляд, потрібно було б будувати економіку України, якщо діяти в інтересах усього народу: на основі державної чи на основі приватної власності?»*

Розподіл відповідей респондентів омнібусу на це запитання такий:

22,5% – «тільки на основі державної власності»;

20,8% – «переважно на основі державної власності»;

37,6% – *«нарівні на основі державної та приватної власності»*;

7,1% – *«переважно на основі приватної власності»*;

1,4% – *«тільки на основі приватної власності»*;

10,5% – *«важко відповісти, не знаю»*.

Частка прихильників ліберальної соціально-економічної моделі суспільства, що ґрунтується здебільшого на засадах приватної власності, становить 8,5%. Натомість частка антагоністичної етатистської моделі, заснованої переважно на засадах державної власності, становить 43,3%. Однак ці антагоністичні моделі уже відійшли в минуле. Найбільш поширеними в сучасному глобальному соціально-економічному просторі є змішані моделі відносин власності, що передбачають рівність різних форм власності. У сучасній Україні теж конституційно легалізовано рівність перед законом усіх суб'єктів права власності, в тому числі приватної власності (ст. 13 Конституції України). Є підстави стверджувати, що частка носіїв соціальної легітимності цього конституційного положення та фактичного розмаїття форм власності в Україні становить 37,8%. Якщо до них додати частку прихильників ліберальної моделі (8,5%), то частка носіїв соціальної легітимності приватної власності на чинники виробництва становитиме 46,3%.

Нині немає серйозних загроз існуючому інституційному порядку приватновласницьких відносин з боку широких кіл громадськості. На користь імовірного майбутнього соціального консенсусу із приводу приватної власності в українському суспільстві певною мірою свідчить факт утворення у 2006 р. правлячої парламентської антикризової коаліції (та коаліційного уряду) за підсумками чергових виборів до Верховної Ради України. Серед фігурантів коаліції були Комуністична партія України та Соціалістична партія України, тобто дві ліві партії, що донедавна рішуче (принаймні, вербально) виступали проти приватизації. А стрижнем антикризової коаліції була Партія регіонів України, що виражає інтереси передусім донець-

кої фінансово-промислової групи, заснованої на засадах великої приватної власності та зацікавленої у продовженні приватизації. Участь лівих партій в утворенні та функціонування такої “ліво-правої” коаліції – це теж свого роду легітимація ними приватної власності та приватизації. Імовірно, цей факт заломився крізь призму масової соціально-економічної ідеологічної свідомості із сприятливими наслідками для соціальної легітимації інституту приватної власності та різних категорій приватних власників чинників виробництва. Не виключено, що частина ідеологічно мотивованих опонентів приватної власності та її суб’єктів з-поміж симпатиків зазначених лівих партій почала керуватися одним із принципів соціального орієнтування прагматичних радянських людей – “не слухай, що кажуть, а дивись, що роблять”.

На завершення, варто зауважити, що констатований поточний стан соціальної легітимності інституту приватної власності, а також різних категорій приватних власників чинників виробництва позитивно відбивається на функціонуванні й розвитку ринкової економічної системи, сприяє формуванню позитивного іміджу приватних власників у межах національної та транснаціональної економік. Своєю чергою, все це сприяє підвищенню рівня ділової активності приватних власників, водночас визначаючи поведінкову готовність решти населення до плідної економічної співпраці.

Література

1. Левада Ю.А. Неюбилейные размышления о перестройке // *Общественные науки и современность*. – 2005. – №6. – С. 16-22.
2. Нами враховано досвід перетворення шкал, наведений Є.Головахою та Н.Паніною у розробленій ними технології конструювання та використання соціологічного тесту “Інтегральний індекс соціального самопочуття” (ІСС). *Головаха Е.И., Панина Н.В. Интегральный индекс социального самочувствия (ИИСС): конструирование и применение социологического теста в массовых опросах*. – К., 1997. – С. 24.